

TARTU ÜLIKOOL
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Uusima aja osakond

Oliver Hoole

NANSENI PASS JA VENE PAGULASED

Bakalaureusetöö

Juhendaja: prof. Eero Medijainen

Tartu 2017

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. TÖÖ LÄHTEKOHAD.....	5
1.1. Rahvasteliit	5
1.2. Pagulased	6
1.3. Nanseni pass.....	9
2. VENE PAGULASED EESTIS	11
2.1. Isikutunnistuste probleem	11
2.2. Naturaliseerimine ja repatrieerimine.....	14
2.3. Pagulaste tööpuudus.....	17
2.4. Loodearmee.....	18
3. VENE PAGULASTE KÜSIMUS RAHVASTELIIDU KONTEKSTIS.....	21
3.1. Vene pagulaste ülemkomissar.....	21
3.2. Nanseni büroo	22
3.3. Põgenike konsul	23
3.4. Pagulaskonventsioon.....	24
3.5. Nanseni passi tähendus	25
KOKKUVÕTE	27
LISAD.....	29
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS.....	33
SUMMARY	36

SISSEJUHATUS

Läbi ajaloo on pidevalt oluliseks teemaks olnud põgenike probleem. Esimese maailmasõja käigus lagunenud Vene impeerium tekitas suure migratsioonilaine, pannes liikuma ligi miljon inimest. Käesolev töö keskendub Esimese maailmasõja järgsete Vene pagulaste temaatikale, käsitledes nende tunnustamise küsimust, isikut tõendava dokumendi loomist ja teema käsitlemist Rahvasteliidus.

Esimene maailmasõda pani massiliselt üle riigipiiride liikuma inimesi, keda ei saanud lugeda tavapäraseks välismaalasteks, nende seas umbes miljon endise Vene keisririigi kodanikku. Tekkis seniolematu probleem, sest emigrantidel puudus kodakondsus ja seetõttu ka kehtivad dokumendid, seega oli vaja nende tunnustamist rahvusvahelise üldsuse poolt. Probleemi asus lahendama Rahvasteliit, Esimese maailmasõja järgselt loodud rahvusvaheline organisatsioon, mille eesmärgiks oli maailmarahu säilitamine. Rahvasteliit määras põgenike ülemkomissariks Norra maadeuurija Fridtjof Nanseni.

Bakalaureusetöö eesmärgiks on uurida pagulaste isikut tõendava dokumendi ehk Nanseni passi kasutuselevõtu mõjusid. Täpsemalt, kas Nanseni pass kergendas pagulaste toimetulekut ja mida selleks tehti. Selleks on antud ülevaade Nanseni passi kasutuselevõtust Eestis ja siinsete põgenike probleemidest. Samuti on uuritud, kuidas toimiti pagulaste küsimusega Rahvasteliidus. Antud teema on päevakohane, kuna migratsioon on maailmas pidevalt probleeme valmistanud ning käesolev töö annab ülevaate, kuidas lahendati Esimese maailmasõja järgselt ühe pagulasgrupi probleemid.

Teema uurimiseks on peamiselt kasutatud arhiiviallikaid Eesti Rahvusarhiivist (RA). Valdavalt on kasutatud Välisministeeriumi ja Siseministeeriumi Politsei Peavalitsuse fondides leiduvaid dokumente. Rahvusarhiivis leidub küllaldaselt säilikuid antud teema uurimiseks. Leidub erinevaid põgenike nimekirju ja kehtivuse kaotanud Nanseni passe. Arhiiviallikele on pakkunud tuge erinevad eesti- ja võõrkeelsed teosed. Teoreetilises osas on kasutatud Helen Rohtmets-Aasa doktoritööd *Eesti Vabariigi sisserändepoliitika aastatel 1920-1923* ning Vahur Made doktoritööd *Eesti ja Rahvasteliit*. Kasutatud on ka erinevaid artikleid ajakirjast *The Annals of The American Academy of Political and Social Science*, mille 1939. aastal ilmunud 203. köide oli pühendatud pagulaste temaatikale. Rahvasteliidu olemust ja struktuuri on avanud erinevad ÜRO poolt välja antud infomaterjalid ning samuti Nikolai Kaasiku teos *Väikeriigid ja rahvad*. Pagulaste naturaliseerimise teemat on lühidalt käsitlenud Helen Rohtmets oma magistritöös *Eesti kodakondsuse kujunemine: põhimõtted*

ja praktika. Pagulaste tööpuuduse kohta leidis informatsiooni lisaks arhiiviallikatele ka Riigi Statistika Keskbüroo väljaandes *Eesti Statistika*. Loodearmeelaste teema käsitlemisel on peamiselt kasutatud Reigo Rosenthali teost *Loodearmee*, kuid ka erinevate vene autorite uurimusi, näiteks Sergei Zirini ja Sergei Issakovi teoseid. Vene pagulaste teemat Rahvasteliidus on analüüsinud Louise W. Holborn ja Zara S. Steiner ning samuti mitmed teised autorid, kelle teoseid on selle teema avamisel kasutatud. Pagulaste õiguslikku küsimust on käsitlenud James C. Hathaway oma artiklis *The evolution of refugee status in International law: 1920-1950*. Lisaks on kasutatud uurimust Fridtjof Nansenist, mille on kokku pannud Carl Emil Vogt oma teoses *Fridtjof Nansen: mees ja maailm*.

Bakalaureusetöö on jaotatud kolme peatükki, millest esimeses antakse üldandmed töös kasutatavate mõistete kohta. Selgitatud on Rahvasteliidu kui rahvusvahelise organisatsiooni mõistet, selle struktuuri ja otsuste langetamise küsimust. Käsitletud on põgenike küsimust läbi ajaloo ning põgenike isikut tõendava dokumendi, Nanseni passi, saamislugu.

Teises peatükis uuritakse Vene pagulaste probleeme Eestis. Esimeses alapeatükis on antud ülevaade isikutunnistuste küsimusest. Arhiiviallikatele tuginedes on välja toodud kellele ja mis alustel Nanseni passe Eestis välja anti. Teine alapeatükk keskendub Vene pagulaste kodakondsustemaatikale. Kolmandas alapeatükis, kus analüüsitakse pagulaste tööpuudust, tuuakse välja Eesti valitsuse seisukohad selles küsimuses. Neljas alapeatükk räägib Loodearmeest, mis sattus Vene kodusõja tingimustes Eestisse ning mille sõdurid moodustasid suure osa pagulaskonnast.

Kolmas peatükk käsitleb Vene pagulaste probleemide küsimust Rahvasteliidus. Välja on toodud erinevad Rahvasteliidu ametikohad, üksused ja organisatsioonid, mis pagulaste teemaga tegelesid. Ülevaade on antud 1933. aastal Rahvasteliidus vastu võetud pagulaskonventsioonist, millega sooviti luua siduv leping pagulaste õiguste kaitseks.

Bakalaureusetööl on kolm lisa, milledest esimene kajastab Nanseni passi süsteemiga liitunud riike ja näitab süsteemiga liitumise aega, pagulaste ning väljastatud dokumentide hulka. Teine lisa on tabel Vene pagulaste poolt esitatud taotluste arvust Eesti kodakondsuse saamiseks aastatel 1921-1928. Kolmas lisa kujutab Eestis välja antud Nanseni passi.

1. TÖÖ LÄHTEKOHAD

1.1. Rahvasteliit

Maailma riike ühendava poliitilise organisatsiooni loomise idee tekkis Esimese maailmasõja tagajärjel. Rahvasteliidu loomises nähti võimalust tulevaste sõdade ärahoidmiseks. Põhimõtteline otsus Rahvasteliidu loomiseks langetati Pariisi rahukonverentsil 1919. aasta alguses. 28. aprillil 1919 kinnitati Pariisi rahukonverentsil Rahvasteliidu põhikirja. 10. jaanuaril 1920 põhikirja jõustus ja 16. jaanuaril toimus esimene Rahvasteliidu Nõukogu koosolek.¹

Rahvasteliidu põhikirja järgi said asutajaliikmeteks kõik riigid, kes olid Esimeses maailmasõjas sõdinud Saksamaa ja tema liitlaste vastu ning kirjutanud alla Pariisi rahukonverentsile. Rahvasteliidu liikmeteks paluti astuda ka riikidel, kes olid sõjas jäänud neutraalseks.²

Rahvasteliidul oli kolm peamist organit: Täiskogu (ingl k. *Assembly*), Nõukogu (ingl k. *Council*), Sekretariaat (ingl k. *Secretariat*). Kõrgeimaks organiks oli Täiskogu, mis kogunes igal aastal korralisele istungile Genfis. Täiskogu arutas Rahvasteliitu ja maailmapoliitikasse puutuvaid küsimusi, lisaks arutati möödunud tegevusaastat ning selle käigus kerkinud poliitilisi küsimusi. Täiskogu juures töötasid mitmed komiteed, kus arutati tekkinud küsimusi ja seejärel saadeti need Täiskogule hääletamiseks. Nõukogu oli alaliselt tegutsev organ. Lisaks ülesannetele, mida täitis Täiskogu, oli Nõukogu pädevuses veel ka uute liikmete vastuvõtmine, lepingute muutmine ja Rahvasteliidu eelarve koostamine. Nõukogus olid alalised ja mittealalised liikmed. Asutamisel olid alalisteks liikmeteks Suurbritannia, Prantsusmaa, Itaalia ja Jaapan. Mittealalisi liikmeid oli algselt ette nähtud neli, kuid 1936. aastaks oli nende arv suurenenud üheteistkümneni. Mittealaline liige sai Nõukogu töös osaleda kolm aastat ning liikmed valiti Täiskogul. Nõukogus ja Täiskogul hääletamiseks oli igal liikmel üks hääl ning otsus võeti vastu kohalviibijate konsensusega. Vastuhääletajate erinev seisukoht märgiti protokollis. Rahvasteliidu Sekretariaat korraldas igapäevast asjaajamist. Sekretariaadi eesotsas oli peasekretär. Lisaks neile organitele oli Rahvasteliidu juures mitmesuguseid organisatsioone: Rahvusvaheline Kohus, Rahvusvaheline Tööorganisatsioon, majanduse ja rahanduse, side ja transpordi, tervishoiu,

¹ Vahur Made, *Külalisena maailmapoliitikas: Eesti ja Rahvasteliit 1919-1946* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1999), 29-30.

² *Samas*, 34.

vaimse koostöö, desarmeerimise, mandaatalade haldamise, Euroopa Liidu loomise perspektiivide uurimise, põgenike, lastekaitse, oopiumikaubanduse ning orjakaubanduse komissariaadid.³

Otsused, mis langetati Rahvasteliidu Täiskogu poolt olid lõplikud, ehk need ei kuulunud enam riikide poolt eraldi kinnitamisele, vaid muutusid vastuvõtmise hetkel juriidilisteks aktideks. Samas ei saanud Täiskogu oma otsustega suurendada liikmete kohustusi. Rahvasteliidu Nõukogu otsused olid peamiselt administratiivset laadi ning polnud riikidele kohustuslikud, vaid said anda soovitusi või osutada abinõudele. Vaatamata sellele, et Rahvasteliidul polnud efektiivset täitevvõimu, oli Rahvasteliit riikide ühendus, kus riikide tahe avaldus läbi Täiskogu.⁴

Balti riikide jaoks oli Rahvasteliitu astumine oluline, et saada oma suveräänsusele kinnitus.⁵ Eesti esitas soovi astuda Rahvasteliidu liikmeks 15. aprillil 1920, kui Asutav Kogu võttis vastu otsuse liituda Rahvasteliidu paktiga. Kuna Eesti olukord rahvusvahelises poliitikas oli ebakindel, sai Eesti esimesel täiskogul ainult nelja riigi (Itaalia, Pärsia, Kolumbia, Argentina) toetushääled. 1921. aastal esitas Eesti uue palve ning 22. septembril 1921 võeti Eesti 36 poolthäälega Rahvasteliidu liikmeks.⁶ Rahvasteliiduga liitudes saavutas Eesti võimaluse muuta oma välispoliitika globaalseks. Eestil oli võimalus luua kontakte erinevate riikide ja diplomaatidega.⁷

1.2. Pagulased

Enne Esimest maailmasõda ei piiratud inimeste liikumist ühest riigist teise, sest eeldati, et kes ei leia tööd või ei kohane, liigub edasi teise riiki. Esimese maailmasõja ajal ja järel hakati aga välismaalaste riiki lubamist piirama, et riiki saabujad vastaks riigi huvidele.⁸

³ Samas, 38-40.

⁴ Nikolai Kaasik, *Väikeriigid ja rahvad* – Eesti mõttelugu 127, Hando Runnel (koost.) (Tartu: Ilmamaa, 2016), 163, 171, 180-181.

⁵ Rita Putins Peters, *Baltic State Diplomacy and the League of Nations Minorities System – The Baltic in International Relations between the Two World Wars*, John Hiden, Aleksander Loit (eds.) (Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Baltica Stockholmensia 3, 1988), 281.

⁶ Kaasik, *Väikeriigid ja rahvad*, 155-156.

⁷ *Les états Baltes dans la Société des Nations / Baltic States in the League of Nations* (Geneva: United Nations, 1999), 5.

⁸ Helen Rohtmetts-Aasa, *Eesti Vabariigi sisserändepoliitika aastatel 1920-1923* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2014), 15.

Oscar Jaszi, Ungari vähemusrahvuste minister, leidis, et põgenikud on need isikud, kelle on liikuma pannud Esimesest maailmasõjast tingitud fundamentaalsed poliitilised muudatused.⁹ John Hope Simpson väitis, et põgenikke on olnud maailmas alati, tuues näitena juutide väljaajamise Hispaaniast ja hugenottide väljaajamise pärast Nantes'i edikti, kuid probleem muutus tõsiseks pärast Esimest maailmasõda. Maailmasõda tõi kaasa selle, et liikudes ühest riigist teise oli inimesel vaja passi ja viisat.¹⁰ Louise W. Holborn loeb põgenikeks neid, kes on lahkunud või keda on sunnitud lahkuma oma kodumaalt poliitilistel põhjustel, kuid kellel puudub ühegi riigi kodakondsus või diplomaatiline kaitse.¹¹

Esimesest maailmasõjast tingitud sündmused panid Euroopa riikidesse saabuma massiliselt põgenikke, keda ei saanud liigitada lihtsalt välismaalasteks. Nende hulka kuulusid ligi miljon Vene kodanikku, kes pagesid kodusõja sündmuste eest. Venemaalt pagesid nii bolševikelt lüüa saanud "valged" sõjaväelased koos perekondadega kui ka tsiviilisikud, kes põgenesid Nõukogude korra eest. Armeenias põgenesid sajad tuhanded armeenlased, et pääseda Türgis vallandunud genotsiidi eest.¹²

Aastatel 1918-1920 tegutses Eestis ja Loode-Venemaal vene valgekaartlaste väekoondis, mis võitles Vene kodusõjas eesmärgiga kukutada võimu haaranud enamlased. Sõjavägi oli seotud Eesti Vabariigiga ja Eesti Vabadussõjaga. Arvestatava osa põgenikest moodustasidki valgekaartlikud sõdurid.¹³

Venemaalt tuleneval põgenikelainel oli Tatiana Schaufussi hinnangul kolm põhjust: 1) tsaarivõimu kukutamine ja Nõukogude võimu kehtestamine 1918. aastal; 2) valgekaartliku armee kokkuvarisemine 1919-1922; 3) 1921. aasta nälg.¹⁴

Põhiline emigratsioonilaine välismaale algas 1919-1920 talvel. 1922. aasta alguseks oli lahkunud ligi miljon inimest. Peamised emigratsiooniteed viisid läänes Balti riikidesse, Poola ja Saksamaale, lõunas Konstantinoopoli ning idas Hiinasse.¹⁵

⁹ Oscar Jaszi, *Political refugees – The Annals of The American Academy of Political and Social Science*, Volume 203, Refugees (Philadelphia: 1939), 83.

¹⁰ John Hope Simpson, *The Refugee Problem – International Affairs*, Volume 17, No. 5 (London: 1938), 607.

¹¹ Louise W. Holborn, *The Legal Status of Political Refugees, 1920-1938 – The American Journal of International Law*, Volume 32, No. 4 (Washington: 1938), 680.

¹² Rohtmets-Aasa, *Eesti Vabariigi sisserändepoliitika aastatel 1920-1923*, 15.

¹³ Reigo Rosenthal, *Loodearmee* (Tallinn: Argo, 2006), 7.

¹⁴ Tatiana Schaufuss, *The White Russian Refugees – The Annals of The American Academy of Political and Social Science*, Volume 203, Refugees (Philadelphia: 1939), 45.

¹⁵ Walter Adams, *Extent and Nature of the World Refugee Problem – The Annals of The American Academy of Political and Social Science*, Volume 203, Refugees (Philadelphia: 1939), 30-31.

1921. aastal võeti Nõukogude Venemaal vastu dekreet, mille alusel võeti kodakondsus kõigilt Nõukogude Venemaalt ilma valitsuse loata põgenenud isikutelt ja välismaal viibinutelt, kes ei kasutanud õigust opteerida Nõukogude kodakondsust.¹⁶ See tekitas probleemi, kus umbes miljonil inimesel puudus riigipoolne kaitse.

Kõige rohkem Vene pagulasi asus Prantsusmaal, kus neid oli ligi 400 000. Pagulaste arvu põhjal järgnesid Poola 90 000 Vene pagulasega, Hiina 76 000 Vene pagulasega ning Serbia 38 000 pagulasega. Kõige enam Armeenia pagulasi asus Süürias, kus neid oli 124 500. Euroopas oli Armeenia pagulasi kõige rohkem Kreekas, 42 000.¹⁷

Eestis tõusis põgenikeprobleem esile 1919. aastal. Esialgu toimus Eesti kaudu sõjavangide liikumine Venemaalt läände ja vastupidi. Lisaks sellele muutus Eesti üheks Venemaalt saabuvate põgenike sihtmaaks. Venemaalt lahkus inimesi kolme põgenikevooluna. Rahvasteliidu hinnangul pages Venemaalt kodusõja tõttu ligi miljon inimest.¹⁸ 17. juulil 1922 teatas Eesti valitsus kirjas Rahvasteliidule, et Eestis oli kaitse saanud 16 000 Vene põgenikku¹⁹, kokku oli Eestisse saabunud ligikaudu 19 000 põgenikku.²⁰ 1923. aastal võeti vastu kord, mille alusel keelati Eesti Vabariiki sissesõit kodakondsuseta isikutele, juudi rahvusest isikutele, Nõukogude Venemaa kodanikele ning poliitiliselt ebasoovitud isikutele. Kõikide kategooriate puhul olid ka erandid. Kodakondsuseta isikuid lubati Eestisse, kui nad olid eesti rahvusest või kui nende perekond asus Eestis. Samuti oli lubatud tulla Eestisse neil kodakondsusetutel, kes saabusid Eestisse ajutiselt ettevõtete esindajate või teadlastena. Eraldi märgiti ära, et vene rahvusest isikute puhul on oht, et nad soovisid jääda Eestisse alaliselt elama, seega tuli iga sissesõiduluba tõsiselt kaaluda.²¹

¹⁶ Yuri Felshtinsky, *The Legal foundations of the Immigration and Emigration Policy of the USSR (1917-27)* – Soviet Studies (34) (Glasgow: University of Glasgow Press, 1982), 341.

¹⁷ *Rahvasteliidu aruanded ja kokkuvõtted Vene pagulaste kohta*, RA, ERA.957.11.847, 407p.

¹⁸ Made, *Külalisena maailmapoliitikas: Eesti ja Rahvasteliit 1919-1946*, 257-258.

¹⁹ *Rahvasteliidu aruanded ja kokkuvõtted Vene pagulaste kohta*, RA, ERA.957.11.847, 120.

²⁰ Samas, 407p.

²¹ *Siseministri käskkirjad ja ringkirjad, Politsei Peavalitsuse, Politseiosakonna ja Politseitalituse ringkirjad välismaalaste, kodakondsuseta isikute ja isikute üle Eesti piiri liikumise asjus*, RA, ERA.1.1.7075, 62-63.

1.3. Nanseni pass

Vene põgenikel olid olemas dokumendid, mille alusel tõendada oma isikut, kuid mitmed riigid ei tunnistanud neid ning samuti polnud nendega võimalik ületada riigipiire. 3. juulil 1922 kutsus põgenike ülemkomissar Fridtjof Nansen Genfis kokku konverentsi, kus avaldati toetust ideele luua pagulastele isikutunnistused, mida riigid tunnustaks. 20. juulil kiitis Rahvasteliidu Nõukogu ettepaneku heaks. Koheselt avaldasid isikutunnistuse loomisele heakskiitu Suurbritannia, Soome ja Prantsusmaa valitsused.²² Juulikuu jooksul sõlmis Nansen kokkuleppe 51 riigiga, kes hakkasid tunnistama põgenike isikutunnistust ehk Nanseni passi.²³ Nanseni passi väljastas põgenikule riik, kus ta viibis ja dokument kehtis korraga ühe aasta. Ükski riik ei lubanud dokumendi omanikul väljuda ja uuesti riiki tagasi tulla ilma vastava loata.²⁴

Sõlmitud kokkulepe ei olnud siduv, ehk leppele allakirjutanud riigid ei olnud kohustatud andma passi taotlejale kodanikuõigusi. Valitsused nõustusid tunnustama dokumente, aga samas ei olnud nad kohustatud passi omanikku riiki lubama.²⁵ Rahvasteliit soovis, et pagulasel oleks õigus pöörduda tagasi riiki, kes talle passi väljastas, kuid see sai väga tugevat vastukaja. Riigid apelleerisid sellele väitega, et see annab pagulastele kodanikega ligilähedased õigused ja riigid seda teha ei soovi. Suurimatest riikidest keeldusid sellele alla kirjutamast Ameerika Ühendriigid ja Suurbritannia.²⁶ Ka Eesti ei olnud selliste tingimustega nõus.²⁷

Nanseni pass tõendas, et selle omanik on pärit Venemaalt. Passi väljastamine ei tähendanud, et pagulane oleks saanud kodanikega võrdsed õigused. Tegemist oli isikut tõendava dokumendiga, mille abil sai põgenik oma isikut tõendada ja soovi korral reisida teistesse riikidesse, et leida tööd.²⁸

²² *Rahvasteliidu aruanded ja kokkuvõtted Vene pagulaste kohta*, RA, ERA.957.11.847, 127.

²³ John Hope Simpson, *The Refugee Question* (Oxford: Clarendon Press, 1939), 12.

²⁴ James E. Hassel, *Russian Refugees In France and the United States Between the World Wars* (Philadelphia: The American Philosophical Society, 1991), 18.

²⁵ John Torpey, *The Invention of the Passport: Surveillance, Citizenship and the State* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 127-128.

²⁶ *Samas*, 128-129.

²⁷ Vt ptk 2.1., lk 11.

²⁸ *The League of Nations 1920-1946*, (New York, Geneva: United Nations, 1996), 76.

Nanseni passi omanik oli valitsuste poolt tunnustatud kui pagulane. Passi omamine ei tähendanud, et passi omanik vajab suuremat kaitset kui isik, kellel Nanseni passi polnud.²⁹

Passi märgiti põgeniku ees- ja perekonnanimi, sünniaeg ja -koht, isa ja ema nimed, amet, eelmine elukoht Venemaal ja praegune elukoht. Passi omaniku kohta pandi kirja tema vanus, juuksevärv, silmade värv ning kommentaarid näo ja nina kohta. Passi tuli lisada ka pilt.³⁰

1924. aastal laiendati Nanseni passi õigused ka Armeenia põgenikele. 1928. aastast alates oli õigus passi taotleda ka assüüria pagulastel ning 1935. aastast Saari põgenikel.³¹ Nansen soovis pagulasstaatust ning Nanseni passi õigust laiendada veel mitmetele teistele gruppidele: ruteenlastele, kes põgenesid Esimese maailmasõja ajal Galiitsiast Austriasse ja Tšehhoslovakkiasse; montenegrolastele, kes elasid Prantsusmaal ning kellel polnud võimalik dokumentide puudumise tõttu pöörduda tagasi Serblaste, Horvaatlaste ja Sloveenide Kuningriiki; Bessaraabias, Bukoviinas ja Transilvaanias elanud juutidele; Kesk-Euroopa riikides elanud ungarlastele, kellel puudusid reisidokumendid. Nansen sai Rahvasteliidu Nõukogus oma ettepanekule tugevat vastuseisu. Leiti, et kodakondsuse puudumine ei tee inimest automaatselt põgenikuks ning kui anda ettepanekus nimetatud gruppidele põgenikustaatus, siis tekiks kõigil kodakondsuseta isikutel õigus nõuda enda pagulaseks tunnistamist. Nõukogu otsustas, et rahvusvaheline kaitse antakse neile isikutele, kelle olukord on tekitatud otseselt poliitilistel põhjustel, täpsemalt sõja tõttu.³² Selline määratlus kehtis kuni 1933. aastani, mil võeti vastu Rahvusvaheline Pagulaskonventsioon.³³

²⁹ Paul Boyle, Keith Halfacree, Vaughan Robinson, *Exploring Contemporary Migration* (Harlow: Pearson, 1998), 180.

³⁰ Société des Nations, *Recueil des Traités* (Genève: Société des Nations, 1922), volume XIII, 238.

³¹ *The League of Nations 1920-1946*, 76.

³² James C. Hathaway, *The evolution of refugee status in International law: 1920-1950 – International and Comparative Law Quarterly*, Volume 33 (Cambridge: 1984), 354-357.

³³ Vt ptk 3.4.

2. VENE PAGULASED EESTIS

2.1. Isikutunnistuste probleem

Kõigile välismaalastele (nii pagulastele, endistele loodearmeelastele kui ka teiste riikide kodakondsusi omavatele isikutele) väljastati lisaks nende isikut tõendavatele dokumentidele ka elamis- või peatumisload, millele oli märgitud lubatud liikumispiirkond. Pagulastele ja loodearmeelastele oli kehtestatud kord, mille järgi liikumispiirkonnast väljaspool tabatud isikud arreteeriti ning saadeti Nõukogude Venemaale.³⁴ 1921. aastal saatis Politsei Peavalitsus kõigile politseiülematele ringkirja, kus teatas, et juutide ja venelaste liikumist tuleb piirata selliselt, et neile väljastataks peatumislube ainult nendes linnades ja maakondades, kus nad alaliselt elavad.³⁵ Siseministeerium kehtestas korra, mille järgi ei tohtinud välismaalastele anda elamislubasid elamiseks piiriäärsetes kohtades, Petseri maakonnas, Tallinnas ja Tartus. Endistele loodearmee sõduritele ning vene sõjapõgenikele anti elamisload elamiseks maakohtades. Kui isik soovis asuda kuhugi mujale, tuli selleks Politsei Peavalitsusest luba hankida.³⁶

4. septembril 1923 pidas F. Nansen Rahvasteliidu neljandal assambleel Genfis kõne, kus tõi välja, et Eesti ei ole liitunud põgenikele antava isikutunnistuse süsteemiga, mis toob põgenikele kaasa raskusi.³⁷ Eestis puudusid seni selged juhtnöörid põgenikele dokumentide andmise kohta. Eesti reageeris saadud kriitikale ja alustas ettevalmistusi Nanseni passi kasutuselevõtuks. Politseivalitsus saatis 14. detsembril 1923 ringkirja kõigile politseiülematele, milles teatatakse: “23. novembrist s.a. alates Politsei Peavalitsus kodakondsuseta isikutele seniste ajutiste isikutunnistuste (certificatide) asemel uue vormi järele, mis Rahvasteliidu vastava komisjoni poolt 1920. a Genfis välja töötatud, isikutunnistusi või nn “Nanseni passe” välja andma.” Ringkirjas öeldakse, et isikutunnistused on tähtajatud ning on kehtivad nii Eestis elamiseks kui ka Eestist välja- ja

³⁴ Rosenthal, *Loodearmee*, 604-605; *Kirjavahetus ja nimekirjad Põhja-Lääne armee teeninute kohta*, RA, ERA.75.2.85, 7.

³⁵ *Siseministri käskkirjad ja ringkirjad, Politsei Peavalitsuse, Politseiosakonna ja Politseitalituse ringkirjad välismaalaste, kodakondsuseta isikute ja isikute üle Eesti piiri liikumise asjus*, RA, ERA.1.1.7075, 29.

³⁶ *Samas*, 14.

³⁷ *Rahvasteliidu aruanded ja kokkuvõtted Vene pagulaste kohta*, RA, ERA.957.11.847, 242.

sissesõiduks.³⁸ Politsei peavalitsus tegi kõigile politseiülematele ülesandeks, et kõik Eestis viibivad kodakondsuseta isikud saaksid endale uue isikutunnistuse.³⁹

Esimese Nanseni passi sai Eestis 24. novembril 1923. aastal Vene põgenik Anatoli Pereslegin.⁴⁰ 1925. aastaks oli Nanseni passe välja antud 13 945 isikule.⁴¹

Politsei Peavalitsuses oli arutelu selle üle, kuidas pagulaste dokumente nimetada. Leiti, et rahvasuus võib neid Nanseni passideks kutsuda küll, aga ametlikult nende dokumentide kutsumist “passiks” ei toetata. Põhjenduseks toodi, et “pass” tähendab luba, aga Eestil ei ole õigust lubada ega keelata isikutel, kes pole Eesti kodanikud, teistes riikides viibida. Teiseks toodi välja, et passe ei loeta põhjalikult läbi ning eeldatakse automaatselt, et tegemist on Eesti kodanikuga. Siseministeerium leidis, et kodakondsuse asjus peab valitsema selgus ning nimetus “pass” teeb olukorra segasemaks.⁴² Enamik teistest süsteemiga liitunud riikidest leidis siiski, et pagulaste dokumentide nimetamine Nanseni passideks on sobiv.⁴³

Eestis kehtis kord, mille järgi Nanseni pass anti välja pagulasele, kes oli Eestis elanud kolm kuud. Nanseni pass anti isikule tähtajatult. Sätestatud oli kord, kuidas toimida, kui pagulane soovib Eestist lahkuda. Sellisel juhul anti soovi korral pagulasele tagasipöördumise viisa, mis võimaldas tal kolme kuu jooksul Eestisse tagasi pöörduda. Tagasipöördumisaega oli võimalik pikendada, kui isik oli Eestis eelnevalt viibinud pikemat aega ning tal olid elulised sidemed Eestiga. Alla 14-aastased isikud kanti vanemate passidesse.⁴⁴ Eestis kehtis kord, mille järgi laste kodakondsust arvestati isa kodakondsuse järgi⁴⁵, seega kui lapse isal puudus kodakondsus, siis oli ka laps kodakondsuseta isik.

³⁸ Kirjavahetus Rahvasteliidu, Eesti välisesinduste ja ministeeriumidega Vene pagulaste isikutunnistuste ja vastava kokkuleppe kohta, RA, ERA.957.12.119, 29-29p.

³⁹ Siseministri käskkirjad ja ringkirjad, Politsei Peavalitsuse, Politseiosakonna ja Politseitalituse ringkirjad välismaalaste, kodakondsuseta isikute ja isikute üle Eesti piiri liikumise asjus, RA, ERA.1.1.7075, 93.

⁴⁰ Nanseni kasulapsed Eestis – Rahvaleht, nr 58, 17.05.1930, 4.

⁴¹ Kroonika – Sõdur, nr 5, 07.02.1925, 102.; Postimees, nr 33, 03.02.1925, 2.

⁴² Kirjavahetus Rahvasteliidu, Eesti välisesinduste ja ministeeriumidega Vene pagulaste isikutunnistuste ja vastava kokkuleppe kohta, RA, ERA.957.12.119, 21.

⁴³ Rahvasteliidu aruanded ja kokkuvõtted Vene pagulaste kohta, RA, ERA.957.11.847, 400.

⁴⁴ Kirjavahetus Rahvasteliidu, Eesti välisesinduste ja ministeeriumidega Vene pagulaste isikutunnistuste ja vastava kokkuleppe kohta, RA, ERA.957.12.119, 21p.

⁴⁵ Kirjavahetus valitsus- ja politseiasutustega ning välisriikides asunud Eesti esindustega Eestisse sissesõidu lubade väljaandmise ja laste kodakondsuse määramise üldiste korralduste kohta. Kirjavahetus Rahvasteliidu juures asunud Eesti Vabariigi alalise esindusega rahvusvahelise konventsiooni sõlmimise asjus pagulaste kohta, RA, ERA.1.1.7726, lehed nummerdamata.

Rahvasteliit soovis 1925. aastal riikide arvamust, kuidas nad suhtuvad sellesse, kui kanda kuni 18-aastased isikud vanemate passi. Enamik riikidest oli sellele vastu. Eesti soovis, et vanusepiir oleks 14 eluaastat, põhjendades seda sellega, et 18-aastane inimene näeb välja liialt täiskasvanulik ning võib tekkida kahtlusi, kas ta on ikka vanemate passi kantud või lihtsalt ei oma passi. Soome apelleeris Rahvasteliidule väitega, et enamik riike ei väljasta viisasid üle 15-aastastele isikutele, kui neil puudub isiklik pass. Saksamaa viitas oma vastuses 1920. aasta Pariisi konverentsi kokkuleppele, mille järgi üle 15-aastased lapsed peaksid omama isiklikku passi.⁴⁶

Eestis kehtis pagulastele järgnev dokumendilõivude süsteem:

- a) Nanseni pass – 100 marka aastas (passi valmistamise kulu);
- b) peatusluba – 1) enne 1. jaanuarit 1919 Eestisse saabunud pagulastel 10 marka nädalas, 2) hiljem saabunutel 20 marka nädalas. Lõivu maksavad pagulased, kes on üle 18 aasta vanad;
- c) sissesõiduviisa 10 kuldfranki (750 marka);
- d) väljasõiduviisa tasuta;
- e) transiitviisa 10 kuldfranki (750 marka).⁴⁷

10.-12. juunil 1926 toimus Genfis Rahvasteliidu nõupidamine, kus täiendati Vene ja Armeenia pagulastele isikut tõendavate dokumentide kokkuleppeid. Lepiti kokku pagulaste definitsioonides. Vene pagulaseks peetakse: iga venesoost isik, kes ei ole või enam ei ole Nõukogude Sotsialistlikkude Vabariikide Liidu Valitsuse kaitse osaline ja kes ei ole omandanud mõne muu riigi kodakondsust. Armeenia pagulaseks peetakse: iga armeeniasoost isik, varemalt Ottomani keisririigi alam, kes ei ole või enam ei ole Türgi Vabariigi Valitsuse kaitse osaline, ja kes ei ole omandanud mõne muu Riigi kodakondsust.⁴⁸ Eesti Siseministeerium leidis, et Vene pagulaste definitsioon ei ole täpne. Leiti, et “Iga venesoost isiku” asemel peaks olema “Iga isik, kes kuulunud endise Vene Tsaaririigi kodakondsusesse”.⁴⁹

Rahvasteliit soovis 1928. aastal teha muudatuse tagasipöördumise viisa osas. Nimelt soovis Rahvasteliit, et pagulane võiks ilma viisata pöörduda tagasi riiki, kes talle Nanseni passi väljastas. Eesti valitsus oli sellele tugevalt vastu. Siseminister teatas, et Eestis on kord,

⁴⁶ *Rahvasteliidu aruanded ja kokkuvõtted Vene pagulaste kohta*, RA, ERA.957.11.847, 402.

⁴⁷ *Kirjavahetus Rahvasteliidu, Eesti välisesinduste ja ministeeriumidega Vene pagulaste isikutunnistuste ja vastava kokkuleppe kohta*, RA, ERA.957.12.119, 22.

⁴⁸ *Samas*, 64.

⁴⁹ *Samas*, 75.

mille järgi pagulane tohib riigist lahkudes taotleda Politsei Peavalitsuselt tagasisõiduviisa, mis kehtib kuus kuud ja mida võib Siseministeeriumi loaga pikendada. Välisminister lisas, et tegelikult ei erine Rahvasteliidu poolt väljapakutud muudatus Eestis kehtivast korrast kardinaalselt, millest aga Eesti loobuda ei soovi.⁵⁰

2.2. Naturaliseerimine ja repatrieerimine

Rahvasteliit soovis, et Eesti annaks siinviibivatele põgenikele võimalikult kiiresti kodakondsuse. Eesti riik aga suhtus sellesse ettevaatusega. Endisi loodearmeelasi ning emigrantidega seotud organisatsioone peeti Eesti riigile ebalojaalseteks ning kahtlustati koostöös baltisakslastega.⁵¹

Pagulastel oli võimalik võtta vastu Eesti kodakondsus naturalisatsiooni korras. Politseivalitsuse politseidirektor on oma vastuses selgitanud naturaliseerimise korda: “Naturalisatsiooni korras kodakondsuse saamiseks on vaja kirjalikku sooviavaldust. Sooviavaldaja peab sooviavaldamise päevani olema alaliselt Eesti Vabariigis elanud kaks aastat ja pärast sooviavaldamise päeva üks aasta. Kodakondsuse soovija peab oskama eesti keelt ja olema vähemalt 18 aastat vana. Kui isik vastab nõuetele ja ei ole riigi ega seltskonna suhtes kahjulik, annab siseminister oma korraldusega kodakondsustunnistuse välja.”⁵² Kui isik astus Eesti kodanikuks, siis tema pagulase isikutunnistus kaotas kehtivuse ning see võeti temalt ära.⁵³ Eesti kodakondsuse vastu oli pagulastel üpris tagasihoidlik huvi (vt LISA 2).

1935. aastal teatas Siseministeeriumi Politseivalitsus, et kui 1923. aastal oli Eestis üle 19 000 pagulase, siis 1935. aastaks on neid alles umbes 6000. Aastatel 1928-1929 rändas Eestist välja ligikaudu 2000 pagulast. Ülejäänud olid astunud Eesti kodakondsusesse. Politseivalitsus uskus, et kuna 1934. aasta kodakondsusseadus hõlbustas pagulaste Eesti kodakondsusesse astumist, siis peaks pagulaste probleem Eestis peagi kaduma.⁵⁴ Uus

⁵⁰ Kirjavaetus pagulaste ülemkomissariga Genfis ja Kohtu-Siseministeeriumiga Vene ja Armeenia pagulaste õigusliku olukorra kokkulepete kohta; kokkuleppe eestikeelne tõlge, RA, ERA.957.13.106, 20-20p, 23.

⁵¹ Helen Rohtmets, *Eesti kodakondsuse kujunemine: põhimõtted ja praktika*, magistritöö, Tartu Ülikool, 2005, 30.

⁵² Kirjavaetus Rahvasteliidu, Eesti välisesinduste ja ministeeriumidega Vene pagulaste isikutunnistuste ja vastava kokkuleppe kohta, RA, ERA.957.12.119, 22.

⁵³ Rahvasteliidu aruanded ja kokkuvõtted Vene pagulaste kohta, RA, ERA.957.11.847, 402p.

⁵⁴ Kirjavaetus Rahvasteliidu peasekretäri, pagulaste organisatsiooni ja Siseministeeriumiga pagulaste küsimuses, RA, ERA.957.14.289, 7.

kodakondsusseadus ei nõudnud eesti keele oskamist kodakondsuseta isikutelt, kes Eestis kümme aastat elanud. Samuti andis uus seadus automaatselt kodakondsuse alla 18-aastastele kodakondsuseta isikutele.⁵⁵ 1936. aastal oli Eestis kodakondsuseta isikuid 5283.⁵⁶

Vene pagulastega seotud probleemide lahendamiseks pakkus F. Nansen välja põgenike repatrieerimise. 1922. aastal sõlmis Nansen Nõukogude Venemaaga põgenike repatrieerimise lepingu.⁵⁷ Leping sätestas, et ühes kuus tohib repatrieerida maksimaalselt 2000 põgenikku ning Nõukogude valitsus lubas, et neid isikuid ei repressseerita. Selle kontrollimiseks anti F. Nansenile luba külastada repatrieerituid igal ajal. Samuti anti luba ühele protsendile repatrieeritustest pöörduda tagasi riiki, kust nad repatrieerusid, ning anda seal ülevaade repatrieeritute olukorrast Venemaal.⁵⁸

Kui teated antud lepingust jõudsid emigrantide kõrvu, algas sellele tugev vastuseis. Vaatamata vastuseisule algas 1922. aasta oktoobris väikese hulga põgenike kojusaatmine Bulgaariast. Hakkasid levima jutud, et bolševikud lasevad tagasipöördunud põgenikke maha. Nansen lasi neid jutte uurida ning tehti kindlaks, et puuduvad tõendid massimõrvade kohta. Samas tehti kindlaks, et hulk tagasipöördunud on aga jäljetult kadunud. 1923. aastal kojusaatmise programm lõppes.⁵⁹

Veel mitmed valitsused olid huvitatud põgenike kojusaatmisest. Nanseni poole pöördusid Albaania, Poola, Prantsusmaa ja Rumeenia valitsused, et otsida võimalusi saata ka neis riikides asuvad pagulased tagasi koju. Põgenike julgeolek polnud valitsustele prioriteediks.⁶⁰ Ka Eesti polnud põgenike turvalisuse tagamisest huvitatud ning armeeringkondades arutati tüüfusehaigete põgenike ja loodearmeelaste saatmist Peipsi järve äärde, et sealsete venelaste seas haigus levima hakkaks.⁶¹

Eestis asuvad Vene pagulased aga ei olnud kojusaatmise ideest vaimustunud. Välisministeerium uuris Vene Põgenike Komiteelt nende arvamust repatrieerumise kohta.

⁵⁵ *Kergendusi Eesti kodakondsusesse astumisel* – Päevaleht, nr 310, 10.11.1934, 5.

⁵⁶ Made, *Külalisena maailmapoliitikas: Eesti ja Rahvasteliit 1919-1946*, 263.

⁵⁷ Samas, 261.

⁵⁸ *Kirjavaetus Eesti esindajaga Moskvast ja Eesti delegatsiooni sekretäriaga Genfis Vene pagulaste ja Gruusia küsimustes*, RA, ERA.957.12.663, 7-8.

⁵⁹ Carl Emil Vogt, *Fridtjof Nansen: mees ja maailm* (Tallinn: Tänapäev, 2014), 361-363.

⁶⁰ Samas, 362.

⁶¹ Vt ptk. 2.4., lk 19.

Vene Põgenike Komitee teatas välisministeeriumile, et põgenikel pole soovi Venemaale naasta, kuna seal valitsevat jätkuvalt terrorirežiim.⁶²

1925. aastal on ajaleht Postimees uurinud inimestelt, kes on Venemaale tagasi pöördunud, kuidas neid seal vastu võeti. 1925. aastaks oli Venemaale tagasi pöördunud 37 isikut, kellest 22 Eestisse tagasi saadeti ning ülejäänud 15 Jamburgis vangi pandi. Tagasisaabunud rääkisid, et Jamburgi jõudes pandi nad mõneks päevaks vangi ning saadeti seejärel ilma vara ja rahata Eestisse tagasi.⁶³

Leidub erinevaid arvamusi, kas Eesti valitsus tohtis pagulasi ilma nende nõusolekuta riigist välja saata või mitte. Reigo Rosenthal kirjutab oma teoses *Loodearmee*, et Eesti valitsus olla sätestanud, et ilma pagulase või loodearmeelase nõusolekuta ei tohi teda tagasi Venemaale saata.⁶⁴ Rosenthal viitab telegrammile⁶⁵, mis on saadetud kindral Tõnissonile. Telegrammis on öeldud, et ühtegi Vene Põhja-Läänearmee sõdurit ei tohi vastu tema tahtmist Nõukogude Venemaale saata. Samas toob ta välja H. Grosseni väite, et väljasaatmisi toimus.⁶⁶ Rosenthal viitab Vene emigrantide komitee aastaaruandele⁶⁷, mille väitel samuti väljasaatmisi toimus. Antud töö autor uuris Riigikohtu Administratiivosakonna selgitust, milles Riigikohus otsustas, et Nanseni passi omav kodakondsuseta isik on Eesti seaduste järgi välismaalane ning välismaalast võib Eestist välja saata siseministri korraldusega, kui on andmeid, et antud isik on ohuks riigi heakorrale ja julgeolekule.⁶⁸ Politsei Peavalitsus teatas märtsis 1928 Välisministeeriumile, et kui pagulane muutub soovimatuks ja tema edasine Eestis viibimine on ohtlik, siis pannakse talle ette Eestist teatud aja jooksul lahkuda. Kui ta seda ei tee, saadetakse ta valitsuse poolt ettenähtud riiki.⁶⁹

⁶² Kirjavahetus Rahvasteliidu juures töötava pagulaste ülemkomissari F. Nansen'i ja Vene emigrantide komiteega Eestis Vene pagulaste NSV Liitu tagasi pöördumise kohta, RA, ERA.957.12.661, 10-10p.

⁶³ Kuidas emigrante Venes vastu võetakse – Postimees, nr 315, 20.11.1925, 4.

⁶⁴ Rosenthal, *Loodearmee*, 605-606.

⁶⁵ Sõjaväe üksuste ja asutuste vahelisi telefonogrammili korraldusi seoses plekilise soetõve levimisega Põhja-Lääne armees ja Eesti üksustes ning mitmesuguseid korraldusi ja teateid administratiiv ja majanduse alal, RA, ERA.515.1.280, 225.

⁶⁶ Генрих Гроссен, *Агония Северо-Западной армии* – Историк и современник: историко-литературный сборник, Илья Петрушевский (Берлин: 1924), 158.

⁶⁷ Vene Emigrantide Komitee 1919.-1920.a. aruanded, RA, ERA.1.9.430, 54.

⁶⁸ Õigus, nr 1, 28-29; Nanseni pass ei päästa – Postimees, nr 292, 27.10.1927, 2.

⁶⁹ Kirjavahetus Sise- ja Kohtuministeeriumiga dr. Nanseni pagulaste õiguste küsimustiku kohta, RA, ERA.957.13.34, 2.

2.3. Pagulaste tööpuudus

1924. aastal toimunud 5. Rahvasteliidu Täiskogul tõstatati pagulaste tööpuuduse probleem. F. Nansen teatas oma kõnes, et üle Euroopa on tööta ligi 500 000 Vene pagulast. Pakuti välja Vene põgenike repatrieerumist ja Euroopast väljarändamist, et probleemi lahendada, kuid need sammud oleks tähendanud riikidele suuri väljaminekuid. Nansen pakkus välja fondi loomise, kuhu iga Rahvasteliidu liikmesriik oleks maksnud kindla summa, mida oleks kasutatud põgenikega seotud probleemide lahendamisel. Nansen pakkus välja, et seda summat saab mõista ka kui laenu, sest kui pagulased on töö leidnud, on võimalik neilt see summa tagasi saada.⁷⁰

Eesti siseminister Theodor Rõuk vastas, et kuna Eestis elavast 18 000 pagulasest ligi 1500 on tööta ning see on riigi majandusele suureks koormaks, siis Eesti ei näe võimalust põgenikke erakorraliselt toetada.⁷¹ Eesti valitsus ei olnud nõus võtma enda kanda rohkem kohustusi pagulaste aitamise osas. Rahvasteliidule saadetud kirjades toonitatakse mitmel korral, et rahvaarvu arvestades on pagulaste protsent Eestis kõige suurem ning seega on ka Eesti kulutused olnud suuremad kui teistel riikidel. Seetõttu ei nõustunud Eesti Rahvasteliidu poolt välja pakutud uute rahaliste kohustustega pagulaste aitamiseks.⁷² Ühes aastal kulutas Eesti riik pagulaste peale keskmiselt 72 miljonit marka⁷³, millest 32 miljonit läks pagulaste haridusele ning ülejäänud 40 miljonit pagulastega seotud üldkulude katteks. 1926. aastal oli Eestis registreeritud tööta pagulasi 1600. Õppivaid pagulasi oli 1130 ning selleks ajaks oli õppimise lõpetanud 716 pagulast.⁷⁴

1922. aasta rahvaloenduse andmetel oli Eestis töötuid kokku 11 944⁷⁵ ehk 1,07% rahvastikust. 1934. aastaks oli töötute arv juba 40 786.⁷⁶ 1926. aastal oli Eestis viibivatest pagulastest 8,9% töötud, mis näitab seda, et pagulaste tööpuudus oli probleem, seega oli tõene siseministri väide, et pagulased olid riigile koormaks.

⁷⁰ Kirjavahetus Rahvasteliidu, Eesti välisesinduste ja ministeeriumidega Vene pagulaste isikutunnistuste ja vastava kokkuleppe kohta, RA, ERA.957.12.119, 15-15p.

⁷¹ Samas, 16.

⁷² Samas, 75-75p.

⁷³ Rahvasteliidu aruanded ja kokkuvõtted Vene pagulaste kohta, RA, ERA.957.11.847, 407p.

⁷⁴ Kirjavahetus Rahvasteliidu, Eesti välisesinduste ja ministeeriumidega Vene pagulaste isikutunnistuste ja vastava kokkuleppe kohta, RA, ERA.957.12.119, 21-21p.

⁷⁵ Töötaolek Eestis 1922-1924 a. – Eesti Statistika, nr 89 (6), 1925, 16.

⁷⁶ Töötaolu 1933/34 talvel – Eesti Statistika, nr 158 (1), 1935, 2.

1926. aasta aprillis toimus Töö- ja hoolekandeministeeriumis arutelu pagulaste tööpuuduse üle. Töö- ja hoolekandeminister tõi välja, et Narva töölised on nõudnud pagulaste väljasaatmist, sest mitmete vabrikute etteotsa on saanud pagulased ning tööliste valikul eelistavad nad samuti pagulasi, mis süvendab kohalike seas tööpuudust. Siseminister Karl Einbund vastas, et kuigi Eesti soovib pagulastest vabaneda, olevat probleem selles, et neid pole kuhugi panna. Karl Einbund: “Ainult vabatahtliku väljarändamise teel Brasiiliasse, Venemaale ja mujale võib see arv väheneda. Selles asjus neile appi tulla aga ei ole võimalik vastavate summade puudusel. Ka teevad emigrantide liidrid kihutustööd väljarändamise seismapanemiseks. Isegi Eesti kodakondsusesse astumist ei pea nemad soovituslikuks, seletades, et tulevasele Venemaale Eesti kodakondsusesse ülelänuid ei lasta.” Antud nõupidamisel otsustati, et välismaalasi, sealhulgas ka pagulasi, võib Tallinnas, Narvas ja Tartus tööle võtta ainult Vabariigi Valitsuse loal.⁷⁷

1932. aastal kehtima hakanud Välismaalaste teenistusloa andmise seaduse järgi tuli välismaalastel (ka kodakondsuseta isikutel) Eestis teenistusse astumiseks või teenistuses olemiseks hankida Kohtu- ja siseministeeriumi luba. Oluline ei olnud, kas teenistus on palgaline või palgatu. Teenistusluba ei pidanud olema neil kodakondsusetutel isikutel, kes olid Eestisse asunud enne 1. aprilli 1932, kui nad töötasid maal põllu-, metsa, kaevandus-, maaparandus- või mustatöölisena.⁷⁸

2.4. Loodearmee

Sõjas Punaarmee vastu koos sõdinud loodearmeeelaste ja eestlaste omavahelised suhted ei kujunenud edukateks. Loodearmee juhid ei olnud valmis Eesti Vabariiki tunnustama ning eestlased nägid selles ohtu Eesti iseseisvusele.⁷⁹ Ka ajalehtedes ilmus artikleid, milles kajastus halvustav suhtumine loodearmeeelastesse. Näiteks ilmus 1919. aasta aprillis Postimehes artikkel, kus põgenikke nimetati “võõras-ollusteks” ja “poliitilisteks

⁷⁷ Samas, 38-39.

⁷⁸ *Siseministri käskkirjad ja ringkirjad, Politsei Peavalitsuse, Politseiosakonna ja Politseitalituse ringkirjad välismaalaste, kodakondsuseta isikute ja isikute üle Eesti piiri liikumise asjus*, RA, ERA.1.1.7075, leht nummerdamata.

⁷⁹ Сергей Исаков, *Путь длиною в тысячу лет. Русские в Эстонии: История культуры. Часть I* (Tallinn: INGRID, 2008), 203; Igor Kopõtin, *Venelased Eesti Vabadussõjas/Русские в Эстонской освободительной войне* (Tallinn: Printon, 2010), 30-35.

taskuvarasteks”. Artiklis öeldi: “Enamlaste vastu võitleme oma maa iseseisvuse nimel, mitte aga selleks, et endist Vene riiki surmast äratada.”⁸⁰

Reigo Rosenthal kirjeldab oma teoses Eesti väejuhtide suhtumist loodearmeelastesse ja venelastesse. Rosenthal kirjutab, et Viru rinde juht kavatses saata venelased Peipsi kaldale, “/---/ pealegi olid Peipsi kaldal suured vene külad ja “kui tõbi seal lahti läheks ei oleks see meil nii valus ja koguni mitte väga kahjulik kui venelaste arv Peipsi rannal natuke väheneks”. Ühtlasi pidi sealt *sowdepiä* väga hästi näha olema, nii et “kompassi ja kaardi tiblale tarvis ei ole, et õkva paradiisi pääseda”.”⁸¹

1919. aastal otsustas Eesti loodearmee sõdurid desarmeerida ja seejärel üle piiri saata. Armee likvideerimine algas 1920. aasta jaanuaris.⁸² Pärast desarmeerimist algasid eesti sõdurite kallaletungid loodearmeelastele ja nende varustuse röövimised. Johan Laidoner andis käsu korratud kõige karmimate abinõudega lõpetada. Loodearmeelaste röövijaid anti kohtu alla, karistustena määrati nii vangistusi kui ka mahalaskmisi.⁸³

Loodearmeelaste seas levis tüüfus. Haiguse levimist soodustas haiglate kehv sanitaarne seisukord, puudulik meditsiinipersonal ja vähene hulk ravimeid. Veebruaris 1920 oli Narvas tüüfusehaiged loodearmeelasi umbes 10 000. Veebruari lõpul võttis Eesti haigete ja haavatute eest hoolitsemise üle.⁸⁴ Eelnevalt oli tüüfuseepideemiaga aidanud loodearmeelastel võidelda Rahvusvaheline Punane Rist, kes varustas loodearmeelasi ravimite, riiete ja jalanõudega.⁸⁵ Erinevad autorid hindavad tüüfusesse surnud loodearmeelaste arvu kaheksa ja kaheteist tuhande vahele. Kindral Laidoner süüdistas epideemia levikus Loodearmee juhtkonda, kes ei võimaldanud välihaiglate rajamist.⁸⁶ Tartu rahulepingu VII artikli kolmandale punktile tuginedes tohtis Eesti võtta oma teenistusse vaid need loodearmeelased, kes olid eesti rahvusest Eesti kodanikud või kui nad kavatsesid astuda Eesti kodakondsusesse; mitte-eestlastest loodearmeelased, kes asusid kuni 1919. aasta 1. maini Eesti territooriumil ja Nõukogude Venemaa kodakondsust ei soovinud; mitte-eestlased, kes kuni 22. novembrini 1919 teenisid Eesti armees ning ei soovinud Nõukogude

⁸⁰ *Ülearune koorem* – Postimees, nr 79, 19.04.1919, 5.

⁸¹ Rosenthal, *Loodearmee*, 586.

⁸² Корōтин, *Venelased Eesti Vabadussõjas/Русские в Эстонской освободительной войне*, 30-35.

⁸³ Samas, 588-589.

⁸⁴ *Борьба с сыпным тифом* – Свобода России, № 44, 22.02.1920, 3

⁸⁵ *Vene Emigrantide Komitee 1919.-1920.a. aruanded*, RA, ERA.1.9.430, 29.

⁸⁶ Karsten Brüggemann, *Die Gründung der Republik Estland und das Ende des “Einen und unteilbaren Rußland”: Die Petrograder Front des Russischen Bürgerkriegs 1918-1920* (Wiesbaden: Harrassowitz, 2002), 391.

Venemaa kodakondsust.⁸⁷ Kõik ülejäänud loodearmeelased tuli anda siseministri käsutusse põgenikena, neid oli vähemalt 1179.⁸⁸

1920. aastal levitati bolševike nimel lendlehti loodearmeelastele, kus teatati, et neid isikuid, kes 10. veebruariks Venemaale tagasi ei pöördu, võetakse kui reetureid, kel puudub kodumaa ja perekond. Lendlehtede autoriteks olid aga Eesti siseminister Aleksander Hellat ja kindral Aleksander Tõnisson, eesmärgiga hoida venelased Eestist eemal.⁸⁹ Tartu rahulepingu sõlmimise järgselt läks Eestist Nõukogude Venemaale 13 700 inimest. Aasta lõpuks oli see arv suurenenud 20 000 inimeseni.⁹⁰ Nende seas oli lisaks loodearmeelastele ka tsiviilisikutest põgenikke.⁹¹

Viimasel ajal on hakatud ajaloolaste poolt tähelepanu pöörama tõsiasjale, et Loodearmeel oli tähtis roll Eesti Vabadussõjas, kuid Eesti valitsus ja armee kohtlesid loodearmeelasi ebaõiglaselt ning vaenulikult.⁹² Leidub arvamusi, et Eesti peaks vabandama loodearmeelaste järeltulijate ees,⁹³ kuid samuti tuleks arvesse võtta seda, et Loodearmee ei võidelnud Eesti iseseisvuse eest.

⁸⁷ *Rahuleping Eesti ja Venemaa vahel / Мирный договор между Россией и Эстонией* (Tartu: Eesti Vabaduspartei-Põllumeeste kogu, 2016), 6-7.

⁸⁸ Rosenthal, *Loodearmee*, 602.

⁸⁹ Сергей Зирин, *Голгофа Северо-Западной Армии. 1919-1920 гг.: венок памяти соотечественникам* (Санкт-Петербург: Береста, 2011), 96.

⁹⁰ Rosenthal, *Loodearmee*, 591.

⁹¹ Зирин, *Голгофа Северо-Западной Армии. 1919-1920 гг.: венок памяти соотечественникам*, 100.

⁹² Rosenthal, *Loodearmee*; Роман Абисогомян, *Русские военные в Эстонии 1920–30-х гг. – Русские вне России. История пути* (Таллинн: 2008), 37.

⁹³ Jaak Valge, *20. sajand: Kas Eesti peaks vabandust paluma?* – Postimees. Arvamus. Kultuur., nr 11, 24.03.2007, 2.

3. VENE PAGULASTE KÜSIMUS RAHVASTELIIDU KONTEKSTIS

3.1. Vene⁹⁴ pagulaste ülemkomissar

Veebruaris 1921 tegi Rahvusvaheline Punane Rist Rahvasteliidule ettepaneku asuda tegelema Vene emigrantidega. Punane Rist nägi, et emigrantidega ei peaks tegelema mitte kui humanitaarprobleemiga, vaid kui juriidilise probleemiga. Punase Risti soovitus sai Rahvasteliidu Nõukogult positiivse vastukaja ning otsustati rajada Vene pagulaste ülemkomissariaat.⁹⁵

1921. aastal tehti Norra maadeuurijale Fridtjof Nansenile ettepanek asuda Vene pagulaste ülemkomissari ametikohale. Nanseni ülesandeks oli võimalikult kiiresti leida leevendus ja võimalikud lahendused pagulasprobleemile. Kõigepealt oli vaja teada saada pagulaste arv, selleks viis Nansen koostöös Rahvusvahelise Tööstööbürooga läbi küsitluse talvel 1921/1922.⁹⁶

Ülemkomissarile anti rahastus vaid administratiivkuludeks. Rahvasteliit ei olnud nõus leidma vahendeid ei lühiajalisteks erakorraliste situatsioonide lahendamiseks ega ka pikaajaliste projektide rahastamiseks.⁹⁷ Kogu rahastussüsteem tuli Nanseni ise üles ehitada.

Nansen hakkas tegelema pagulaste juriidilise küsimusega. Ta asus läbirääkimistele, et luua süsteem, mis tunnustaks inimesi, kes on jäänud oma päritolumaale kaitseta ning kellel puuduvad ka õigused oma praeguses elukohariigis. Samuti tuli leida võimalusi, et pagulased pöörduksid tagasi oma päritoluriiki või asuksid edukalt elama kuskil mujal.⁹⁸

Et hõlbustada pagulaste asjaajamist, hakati 1922. aasta juulist pagulastele välja andma isikut tõendavaid dokumente.⁹⁹

Nansenile hakkas probleeme tekitama pagulaste tööpuudus. Tööpuuduse leevendamiseks oli pagulaste ülemkomissaril vaja rohkem rahalisi vahendeid. Nansen tegi Rahvasteliidule ettepaneku, et pagulaste ülemkomissar läheks Rahvusvahelise Tööorganisatsiooni (ILO – *International Labour Organization*) alluvusse, et probleemi paremini lahendada. Pagulaste õiguslikud ja poliitilised küsimused jääks Nanseni lahendada

⁹⁴ 1923. aastal loobuti täiendist "Vene".

⁹⁵ Hathaway, *The evolution of refugee status in International law: 1920-1950*, 351.

⁹⁶ Louise W. Holborn, *The League of Nations and the Refugee Problem – The Annals of The American Academy of Political and Social Science*, Volume 203, Refugees (Philadelphia: 1939), 125.

⁹⁷ *The League of Nations 1920-1946*, 75.

⁹⁸ Samas, 76.

⁹⁹ Vt. ptk 1.3.

ning tööga seotud küsimusi lahendaks ILO. 1. jaanuarist 1925 hakkaski pagulaste ülemkomissariaat tööle ILO alluvuses.¹⁰⁰

Tööorganisatsioonis avati Pagulaste Teenistus (*ILO Refugee Service*), mis tegutses aastatel 1925-1929. Teenistus abistas põgenikke töö leidmisel välismaal ja emigreerumise ning transpordi küsimustes. 1929. aastal kulmineerusid erimeelsused ILO ja Nanseni vahel ning pagulasküsimus läks taas ainult Pagulaste Ülemkomissari alluvusse.¹⁰¹ ILO alluvuses töötamise ajal saavutati ligi 200 000 pagulasele töö leidmine. 1925. aastal oli töötuid pagulasi ligikaudu 400 000, seega suudeti nelja aastaga vähendada seda arvu pea poole võrra. Selleks paigutati vajadusel töötuid pagulasi riikide vahel ka ümber. Parim tulemus saavutati Prantsusmaaga, kuhu paigutati 1927. aastal 7600 pagulast, kes seal endale töö said.¹⁰²

3.2. Nanseni büroo

1928. aastaks oli pagulaste seisukord muutunud selliseks, et Nanseni nägemuses oli pagulasprobleem võimalik lahendada kümne aastaga. Rahvasteliidu liikmesriigid soovisid küll Ülemkomissariaadi ülesannete üleandmist riikide valitsustele, kuid kuna pagulaste ümberpaigutamine oli pooleli ning samuti olid Ülemkomissariaadil rahalised kohustused, siis otsustati, et luuakse ajutine pagulasbüroo.¹⁰³ Nansen soovis, et loodav pagulasbüroo jääks Rahvasteliidu alluvusse, kuid Rahvasteliidu assamblee otsustas, et rajatakse autonoomne Nanseni Rahvusvaheline Pagulasbüroo (*Office International Nansen pour les Réfugiés*). Büroo rajati veidi pärast Fridtjof Nanseni surma 1930. aastal. Büroo moodustati tähtajaliselt ning selle töö pidi lõppema 31. detsembril 1938.¹⁰⁴

1938. aastal Nanseni büroo likvideeriti ning sellega lõppes ka pagulaste probleemide käsitlemine Rahvasteliidus.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Holborn, *The League of Nations and the Refugee Problem*, 130.

¹⁰¹ Zara S. Steiner, *The Lights that Failed: European International History, 1919-1933* (Oxford: Oxford University Press, 2007), 365.

¹⁰² Holborn, *The League of Nations and the Refugee Problem*, 130-131.

¹⁰³ Kirjavahetus Rahvasteliidu Eesti delegatsiooni ja Eesti välisesindustega Haagi Alalise Rahvusvahelise Kohtu koosseisu, vähemusrahvaste küsimuse ning Rahvasteliidu nõukogu valimiste asjus, RA, ERA.957.13.219, 13.

¹⁰⁴ Holborn, *The League of Nations and the Refugee Problem*, 131.

¹⁰⁵ Made, *Külalisena maailmapoliitikas: Eesti ja Rahvasteliit 1919-1946*, 264.

3.3. Põgenike konsul

Fridtjof Nansen soovis saata pagulassüsteemiga liitunud riikidesse oma delegaadid (Eestis nimetati neid põgenike konsuliteks), et abistada põgenikke dokumentide vormistamisel ja muudes küsimustes. 30. juunil 1928 kirjutati Genfis Vene ja Armeenia põgenike juriidilist staatust sätestavale konventsioonile alla.¹⁰⁶

Konsuli tööülesanneteks pidid olema: 1) pagulaste isiku ja elukutse tõestamine; 2) perekonna- ja tsiviilseisu tõestamine, vastavalt pagulase päritolumaal asetleidnud faktidele; 3) pagulase päritolumaal koostatud aktide korrapärasuse, kehtivuse ja tol hetkel päritolumaal kehtinud seadustele vastavuse tõestamine; 4) pagulaste allkirjade ja nende emakeeles või asukohariigi keeles koostatud ära kirjade ja tõlgete kontrollimine; 5) pagulaste usaldusväärsuse, endise teenistuskäigu ja kvalifikatsiooni tõestamine; 6) pagulastele viisade, peatuslubade ja koolidesse vastuvõtu kohta soovitude andmine.¹⁰⁷

Konsulil oli õigus osutatud teenuste eest võtta tasu ettenähtud tariifide alusel: a) pagulaste omaduste ja isiku tõendamine – 3 kuldfranki; b) pagulase perekonnaseisu ja seisuse tõestamine – 3 kuldfranki; c) päritoluriigis koostatud aktide õiguspärasuse ja kehtivuse tõendamine – 5 kuldfranki; d) pagulaste allkirjade ning dokumentide ja tõlgete tõendamine – 3 kuldfranki; e) pagulase usaldusväärsuse, teenistuskäigu ja kvalifikatsiooni tõendamine – 3 kuldfranki; f) pagulaste soovitamine ametiasutustele – 2 kuldfranki. Tasu ei võetud maksuvõimetutelt pagulastelt.¹⁰⁸ Tariifid ei olnud suured, kuldfrangi väärtus oli ligikaudselt võrdne Eesti krooni väärtusega.

Eesti, Läti ja Poola ei olnud nn pagulaste konsuli ametikoha loomisega nõus. Samuti soovis Nansen, et põgenike konsuli poolt välja antavatel dokumentidel oleks võrdne jõud riike esindavate konsulite poolt välja antud dokumentidega. Sellele olid lisaks eelnevalt nimetatud riikidele vastu ka Šveits ja Saksamaa. Vastuolude tõttu otsustati, et lepingu asemel sõlmitakse kokkulepe. Konventsioon võeti vastu häälteenamusega.¹⁰⁹

Eesti Kohtu- ja Siseministeerium avaldas pagulaste konsuli ametikoha loomisele vastuseisu. Siseminister teatas, et on selles küsimus täiesti eitaval seisukohal. Ta põhjendas

¹⁰⁶ Made, *Külalisena maailmapoliitikas: Eesti ja Rahvasteliit 1919-1946*, 262.

¹⁰⁷ Kirjavahetus pagulaste ülemkomissariga Genfis ja Kohtu-Siseministeeriumiga Vene ja Armeenia pagulaste õigusliku olukorra kokkulepete kohta; kokkuleppe eestikeelne tõlge, RA, ERA.957.13.106, 25.

¹⁰⁸ Samas, 56.

¹⁰⁹ Eesti delegatsiooni teated välisministrile Genfis 28.-30. juunini peetud Vene ja Armeenia pagulaste staatust käsitlevast konverentsist, RA, ERA.957.13.231, 2-5.

seda sellega, et ülesandeid, mida volinikud täitma peaks, täidavad Eestis ametiasutuste ametnikud. Ta lisas, et riigiametnikel on juba praegu pagulastega, keda Eestis oli üpris palju, sagedasti tegelemist ning kui volinikud hakkaksid lisaks pagulastele arupärimisi ja selgitusi esitama, siis oleks see väga tülikas. Siseminister lisas, et ka poliitiliselt on volinikud soovimatud. Ka kohtuministrile oli voliniku ametikoha loomine vastumeelne, sest täpselt samu ülesandeid täitsid riigiametnikud.¹¹⁰

1929. aasta juulis saatis F. Nansen Eesti valitsusele kirja, milles teatas, et määras Edouard Gallati oma esindajaks Eestis ning palus sellele otsusele Eesti valitsuse heakskiitu.¹¹¹ Välisminister Jaan Lattik vastas Nansenile, et Eesti valitsus ei tunnusta pagulaste ülemkomissari poolt nimetatud esindaja ametlikku tegevust ega ka tema koostatud akte, küll aga lubatakse E. Gallatil jätkata oma tööd pagulaste abistamise osas. Minister lisab voliniku hinnakirja kohta, et Eesti seadusandlusest tulenevalt on pagulasvoliniku teenuste eest maksmine pagulasele vabatahtlik.¹¹²

3.4. Pagulaskonventsioon

Pagulastega seotud probleemidest olid valitsuste jaoks tähtsaimad juriidilised ja poliitilised küsimused. Sooviti luua riikidele siduvat lepingut, mis tagaks pagulastele nende õiguste kaitse, sest seni sõlmitud lepingud oli ühekülgsed, see tähendab, et valitsused võisid neid täita omal soovil ja nende täitmisest üldse loobuda.¹¹³ Konventsiooniga loodeti luua ühine süsteem pagulaste dokumente, tööd, hoolekannet ja maksustamist puudutavate küsimuste lahendamiseks. Mõeldes Nanseni büroo peatsele likvideerimisele, nähti konventsiooni kui päästerõngast, mis peaks lahendama probleemid, kui büroo sulgemine tekitab kaose.¹¹⁴

Konventsioon nägi ette, et iga riik annab pagulastele välja Nanseni passe, mis kehtivad vähemalt ühe aasta. Pagulastel oli õigus vabalt riigist lahkuda ja riiki tagasi

¹¹⁰ Kirjavahetus pagulaste ülemkomissariga Genfis ja Kohtu-Siseministeeriumiga Vene ja Armeenia pagulaste õigusliku olukorra kokkulepete kohta; kokkuleppe eestikeelne tõlge, RA, ERA.957.13.106, 20-21.

¹¹¹ Samas, 52.

¹¹² Samas, 55.

¹¹³ Kirjavahetus valitsus- ja politseiasutustega ning välisriikides asunud Eesti esindustega Eestisse sissesõidu lubade väljaandmise ja laste kodakondsuse määramise üldiste korralduste kohta. Kirjavahetus Rahvasteliidu juures asunud Eesti Vabariigi alalise esindusega rahvusvahelise konventsiooni sõlmimise asjus pagulaste kohta, RA, ERA.1.1.7726, lehed nummerdamata.

¹¹⁴ Holborn, *The League of Nations and the Refugee Problem*, 131.

pöörduda, omamata selleks mingisugust luba või viisat. Konventsioon kohustas võtma vastu pagulasi nende päritolumaaga piirneval riigil. Lisaks sätestas konventsioon pagulaste töötingimused, hariduse, hoolekande ja maksunduse küsimused.¹¹⁵

Eesti Vabariik ei soovinud selle konventsiooniga liituda. Siiski valmistati ette kava liitumiseks konventsiooniga reservatsioonidega. Eesti seisukoht oli, et pagulastele ei tohi anda rohkem õigusi, kui selleks hetkeks neile juba antud oli. Eesti valitsus rõhutas, et konventsiooniga liitumata jätmine ei tähenda, et valitsusele ei lähe korda pagulaste küsimus. Eesti ei olnud ka nõus andma pagulaste organisatsioonidele avalik-õiguslikku staatust. Seega otsustati, et Eesti ei liitu antud leppega.¹¹⁶

Veel 1936. aastal pöördus Nanseni Büroo esimees Michael Hansson Eesti poole palvega liituda pagulaskonventsiooniga. Eesti vastas Nanseni Büroole, et kuigi 1920. aastatel oli Eesti jaoks põgenike temaatika väga terav, siis 1936. aastaks on Eestis veel vaid umbes 5000 pagulast. Probleemi ennustati kaduvat paari aasta pärast.¹¹⁷

3.5. Nanseni passi tähendus

Nanseni passi on palju kritiseeritud. Peamiselt on kriitika alla sattunud see, et Nanseni passe väljastati peamiselt vene pagulastele, kuid teised suured põgenikegrupid jäid sellest dokumendist ilma.¹¹⁸

Fridtjof Nansenit on süüdistatud selles, et ta omas liiga lähedasi suhteid Nõukogude ametivõimudega. Vene pagulased nägid probleemi selles, et Nansen oli toetanud lääneriikide ja Nõukogude Liidu lähenemist. Leiti ka, et Nansen saab pagulaste aitamisest ja nende repatrieerimisest majanduslikku kasu,¹¹⁹ kuid tegelikult puudus Nanseni Rahvasteliidu poolt makstav palk.¹²⁰

Tatiana Schaufuss leiab, et pagulastele poliitilise asüüli pakkumine ei ole lahendus, kui sellega ei kaasne neile kodanikega sarnaste õiguste andmine. Ta leiab, et kui

¹¹⁵ *Convention Relating to the International Status of Refugees, 28 October 1933* – League of Nations, Treaty Series Vol. CLIX No. 3663. <http://www.refworld.org/docid/3dd8cf374.html> (21.03.2017).

¹¹⁶ *Kirjavahetus Eesti saatkonnaga Roomas, alalise esindusega Genfis ja ministeeriumidega pagulaste rahvusvahelise juriidilise statuudi asjus*, RA, ERA.957.13.707, 43p-46p.

¹¹⁷ *Rahvasteliidu peasekretäri noodid Saksa pagulaste küsimuses*, RA, ERA.957.14.114, 14-16.

¹¹⁸ Jaszi, *Political refugees*, 87.

¹¹⁹ Vogt, *Fridtjof Nansen: mees ja maailm*, 363.

¹²⁰ Steiner, *The Lights That Failed: European International History 1919-1933*, 366.

kodakondsuseta isikuid ei kaasata ühiskonda, vaid neid pigem tõrjutakse, siis ei ole lootust, et nad muutuks kogukonnale kasulikeks liikmeteks.¹²¹

Samas hinnatakse Rahvasteliidu tegevust pagulasprobleemi lahendamisel, sest varasemalt puudus pagulastel juriidiline staatus ning seega pagulaste olukord kergenes.¹²² Nanseni passi kasutuselevõtt andis juriidilised õigused ka neile, kel puudus ühegi riigi kaitse.¹²³

¹²¹ Schaufuss, *The White Russian Refugees*, 54.

¹²² Holborn, *The League of Nations and the Refugee Problem*, 135.

¹²³ Hathaway, *The evolution of refugee status in International law: 1920-1950*, 358.

KOKKUVÕTE

Bakalaureusetöös vaadeldi Nanseni passi kasutuselevõtu mõjusid Vene pagulastele. Töö andis ülevaate Nanseni passi sünniloost, pagulaste probleemidest Eestis ja Rahvasteliidus. Selleks analüüsiti Nanseni passiga seotud arhiiviallikaid ning Eesti ja Rahvasteliidu vahelist kirjavahetust. Rahvusarhiivis leidub palju teemakohaseid säilikuid, mis andsid võimaluse uurida põgenike probleeme ja saatust laiapõhjaliselt.

Pagulaste isikut tõendavate dokumentide temaatikat pole Eestis põhjalikult uuritud. Vene pagulasi ning seega ka Nanseni passi küsimust on käsitlenud erinevates uurimustes, kuid puudub kokkuvõtlik uurimus Nanseni passist ja selle mõjust pagulastele. Antud töös käsitleti Nanseni passi mõju pagulastele. Vaadeldi erinevaid pagulastega seotud probleeme: tööpuudust, repatrieerumist ja naturaliseerimist. Probleeme vaadeldi nii Eesti kui ka Rahvasteliidu kontekstis.

Uurimisküsimuseks oli analüüsida Nanseni passi kasutuselevõtu mõjusid. Töö tulemusena saab väita, et Nanseni pass mõjus pagulastele positiivselt ja osaliselt kergendas nende elu. Passi omanikel oli võimalik liikuda legaalselt üle riigipiiride, mis andis neile võimaluse muuta oma elutingimusi paremaks. Pärast pagulaskonventsiooni vastuvõtmist said pagulased mitmetes riikides kodanikega peaaegu võrdsed õigused, mis kergendas nende elu veelgi.

Nanseni passe ei väljastatud kõigile põgenikele ja pagulaste elu sõltus paljuski konkreetsest riigist, kus nad asusid. Siiski kiideti Nanseni passi loomisega heaks tähtis põhimõte. Nanseni passi väljaandmisele järgnes mitmeid pagulaste elu kergendavaid toiminguid, loodi organisatsioone, mis tegelesid pagulastega ja laiendati pagulaskategooriaid.

Nanseni passi üheks eesmärgiks oli luua sidemed põgenike ja sihtriigi vahel, mis viiks põgenike naturaliseerimiseni. See eesmärk jäi vaid unistuseks, kuna enamik põgenikke ei soovinud saada ühegi riigi kodakondsust. Siiski oli see esimene samm pagulaste tunnustamise ja selleteemalise rahvusvahelise koostöö suunas. Rahvusvaheliselt tunnustatud isikut tõendava dokumendi pagulastele väljastamine on üks variantidest, kuidas pagulaste probleeme lahendada. Kahe maailmasõja vahel, kui emigrantide hulk polnud nii suur kui tänapäeval, see lahendus toimus.

Esimese maailmasõja järgsete pagulaste temaatika on väga lai, mis annab palju võimalusi erinevateks tulevasteks uurimisküsimusteks. Arhiiviallikele tuginedes on

võimalik uurida pagulasi ühe maakonna kaupa, analüüsida loodearmeelestega seotud küsimusi ja teha järeldusi pagulaskonna sotsiaalmajandusliku seisundi kohta. Kuivõrd Rahvusarhiivis on olemas pagulaste toimikud, kehtivuse kaotanud Nanseni passid ja Nanseni passide avaldused, siis annab see võimaluse täiendada genealoogilisi andmeid.

LISAD

LISA 1. Tabel. *Vene ja armeenia pagulaste isikut tõendavate tunnistuste süsteemiga liitunud riigid.*

Riik	Pagulaste tunnustamine		Pagulaste arv 1926-1927		Väljastatud dokumente, 1926. a seisuga	
	Vene	Armeenia	Vene	Armeenia	Vene pagulastele	Armeenia pagulastele
Albaania	21.03.1923	30.08.1924				
Ameerika Ühendriigid	5.08.1924	5.08.1924				
Argentina	8.03.1926					
Austraalia	9.06.1923	19.02.1923				
Austria	20.12.1922	11.09.1924	2465	250	1039	
Belgia	16.06.1925	16.06.1925				
Boliivia	28.09.1922					
Brasiilia	2.12.1925	2.12.1925				
Bulgaaria	29.11.1922	23.07.1924	28340	22000	6500	
Danzig	1.08.1924		300	200		
Eesti	17.07.1922	13.08.1924	19000		17209	
Guatemala	12.12.1922					
Hiina	29.11.1923		76000			
Hispaania	4.07.1922		500			
India	16.04.1925	7.08.1924				
Itaalia	15.12.1922	4.09.1924	1154	603		
Jaapan	25.06.1923	1.04.1925	2356	24		
Kreeka	15.09.1922	8.10.1924	2075	45000		
Leedu	12.01.1923	22.06.1925	10000			
Libeeria		15.07.1924				
Luksemburg	9.03.1923					
Lõuna-Aafrika	13.10.1922	15.10.1924				
Läti	18.09.1922	1.09.1924	40000		33544	
Madalmaad	1.01.1923					

Mehhiko	5.06.1923					
Norra	31.10.1922	24.09.1924				
Poola	10.08.1923		90000	1000	4600	
Portugal	30.07.1923	4.02.1926				
Prantsusmaa	4.09.1922	28.08.1924	400000			
Rootsi	1.05.1924	1.01.1926	1000		200	200
Rumeenia	29.09.1922	11.04.1925				
Saar	1.04.1926	5.01.1925				
Saksamaa	25.12.1922		400000			
Serbia	18.12.1922	9.09.1924	38000	543	37500	
Siiam	17.10.1922	24.08.1924				
Soome	11.08.1922		14314		800	
Suurbritannia	7.09.1922	26.08.1924	40	2500		
Süüria				86500		
Šveits	17.10.1922	1.01.1925	2268	250	900	41
Taani	1.08.1923	31.01.1925	300		286	
Tšehhoslovakkia	11.12.1922	30.08.1924	30000	200	30000	200
Tšiili	9.07.1923					
Türgi	29.01.1924		5000	5000		
Ungari	31.08.1923	20.08.1925	5294	15	3011	4
Uruguay	22.08.1924	30.04.1925				
Uus-Meremaa	19.10.1923	22.08.1924				

Allikas: *Rahvasteliidu aruanded ja kokkuvõtted Vene pagulaste kohta*, RA, ERA.957.11.847, 399-399p; Steiner, *The Lights That Failed: European International History 1919-1933*, 366.

LISA 2. Tabel. *Vene pagulaste poolt esitatud taotlused Eesti kodakondsuse saamiseks.*

Aasta	Esitatud taotlused	Rahuldatud taotlused
1921	4882	4062
1922	2023	1726
1923	1498	1312
1924	1240	1145
1925	918	840
1926	1189	1077
1927	842	780
1928	780	743

Allikas: RA, ERA.957.13.224, 32.

Eesti Vabariik.

Siseministeerium.

POLITSEI PEAVALLITSUS.

Isikutunnistus Nr. _____

Maksus _____ 192

Käesolev tunnistus ei ole makslev tagasõlduiks Eestisse, kui selle üle käesoleval dokumendil erimärkus puudub. Isiku Venemaal tagasi mineku korral kaotab käesolev tunnistus maksuvuse.

Perekonnanimi: Heikin

Eesnimi: Peige

Sündimise aeg: 14. märts 1879

Sündimise koht: Arusa

Isa perekonnanimi: Michael Heikin

Ena perekonnanimi: _____

Pärit Venemaal; teise riigi kodakondsust omanud ei ole:

Amet: _____

Lapsed kuni 14 a.: _____

Endine elukoht Venemaal: _____

Praegune elukoht: _____

République d'Estonie.

Ministère d'Intérieur.

BUREAU CENTRAL DE POLICE.

Certificat d'identité Nr. _____

Valide jusqu' _____ 192

Le présent certificat n'est pas valable pour le retour en Estonie sans une mention spéciale inscrite sur le présent document. Il cessera d'être valable si le porteur pétre, à un moment quelconque, en Russie.

Nom de famille: _____

Prénoms: _____

Date de naissance: _____

Lieu de naissance: _____

Nom de famille du père: _____

Nom de famille de la mère: _____

D'origine _____ acquies aucune autre nationalité:

Profession: _____

Enfants jusqu'à 14 ans: _____

Ancien domicile en Russie: _____

Résidence actuelle: _____

Signalément: _____

Âge: _____

Cheveux: _____

Yeux: _____

Visage: _____

Nez: _____

Signatures particulières: _____

Observations: _____

Omaniku allkiri:
Signature du titulaire:

Kinnitan oma allkirjaga käesoleva dokumendi omaniku päevapildi ja allkirja.

Politsei Peavalitsuse ülem:
Chef du Bureau Central de Police:

_____ 192

Tundemärgid:

Vanadus: _____

Juuksed: _____

Silmad: _____

Nägu: MAI WUSETA

Nina: _____

Isaärralised tundemärgid: _____

Märkused: _____

Käesolev tunnistus on antud Vene pagulaste ülemkommissari Dr. Nansen'i poolt Genévi 3.-5. juulini 1922 a. kokkukutsutud konverentsi resolutsioonide kohaselt.

Le soussigné certifie que la photographie et la signature apposées ci contre sont celles du porteur du présent document.

Secrétaire:
Le Secrétaire:

_____ 192

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Arhiiviallikad

Rahvusarhiiv (RA, ERA):

Fond 1 (Politseitalitus)

Fond 75 (Tartu-Valga prefektuur)

Fond 515 (1. diviisi staap)

Fond 957 (Välisministeerium)

Ajakirjandus

Postimees (1919, 1925, 1927, 2007)

Päevaleht (1934)

Rahvaleht (1930)

Sõdur (1925)

Свобода России (1920)

Publitseeritud allikad

Töötaolek Eestis 1922-1924 a. (Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo, 1925).

Töötaolu 1933/34 talvel (Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo, 1935).

Kirjandus

Adams, Walter, *Extent and Nature of the World Refugee Problem* – The Annals of The American Academy of Political and Social Science, Volume 203, Refugees (Philadelphia: 1939).

Boyle, Paul; Halfacree, Keith; Robinson, Vaughan, *Exploring Contemporary Migration* (Harlow: Pearson, 1998).

Brüggemann, Karsten, *Die Gründung der Republik Estland und das Ende des "Einen und unteilbaren Rußland": Die Petrograder Front des Russischen Bürgerkriegs 1918-1920* (Wiesbaden: Harrassowitz, 2002).

Felshtinsky, Yuri, *The Legal foundations of the Immigration and Emigration Policy of the USSR (1917-27)* – Soviet Studies (34) (Glasgow: University of Glasgow Press, 1982).

- Hassell, James E., *Russian Refugees In France and the United States Between the World Wars* (Philadelphia: The American Philosophical Society, 1991).
- Hathaway, James C., *The evolution of refugee status in International law: 1920-1950* – International and Comparative Law Quarterly, Volume 33 (Cambridge: 1984).
- Holborn, Louise W., *The League of Nations and the Refugee Problem* – The Annals of The American Academy of Political and Social Science, Volume 203, Refugees (Philadelphia: 1939).
- Holborn, Louise W., *The Legal Status of Political Refugees, 1920-1938* – The American Journal of International Law, Volume 32, No. 4 (Washington: 1938).
- Jaszi, Oscar, *Political refugees* – The Annals of The American Academy of Political and Social Science, Volume 203, Refugees (Philadelphia: 1939).
- Kaasik, Nikolai, *Väikeriigid ja rahvad* – Eesti mõttelugu 127, Hando Runnel (koost.) (Tartu: Ilmamaa, 2016).
- Kopõtin, Igor, *Venelased Eesti Vabadussõjas/Русские в Эстонской освободительной войне* (Tallinn: Printon, 2010).
- Les états Baltes dans la Société des Nations / Baltic States in the League of Nations* (Geneva: United Nations, 1999).
- Made, Vahur, *Külalisenä maailmapoliitikas: Eesti ja Rahvasteliit 1919-1946* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1999).
- Peters, Rita P., *Baltic State Diplomacy and the League of Nations Minorities System* – The Baltic in International Relations between the Two World Wars, John Hiden, Aleksander Loit (eds.) (Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Baltica Stockholmensia 3, 1988).
- Rahuleping Eesti ja Venemaa vahel / Мирный договор между Россией и Эстонией* (Tartu: Eesti Vabaduspartei-Põllumeeste kogu, 2016).
- Rohtmets, Helen, *Eesti kodakondsuse kujunemine: põhimõtted ja praktika*, magistritöö, Tartu Ülikool, 2005.
- Rohtmets-Aasa, Helen, *Eesti Vabariigi sisserändepoliitika aastatel 1920-1923* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2014).
- Rosenthal, Reigo, *Loodearmee* (Tallinn: Argo, 2006).
- Schaufuss, Tatiana, *The White Russian Refugees* – The Annals of The American Academy of Political and Social Science, Volume 203, Refugees (Philadelphia: 1939).
- Simpson, John H., *The Refugee Problem* – International Affairs, Volume 17, No. 5 (London: 1938).

- Simpson, John, H., *The Refugee Question* (Oxford: Clarendon Press, 1939).
- Société des Nations, *Recueil des Traités* (Genève: Société des Nations, 1922).
- Steiner, Zara S., *The Lights that Failed: European International History, 1919-1933* (Oxford: Oxford University Press, 2007).
- The League of Nations 1920-1946*, (New York, Geneva: United Nations, 1996).
- Torpey, John, *The Invention of the Passport: Surveillance, Citizenship and the State* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000).
- Vogt, Carl E., *Fridtjof Nansen: mees ja maailm* (Tallinn: Tänapäev, 2014).
- Абисогомян, Роман, *Русские военные в Эстонии 1920–30-х гг – Русские вне России. История пути* (Таллинн: 2008).
- Гроссен, Генрих, *Агония Северо-Западной армии – Историк и современник: историко-литературный сборник, Илья Петрушевский* (Берлин: 1924).
- Зирин, Сергей, *Голгофа Северо-Западной Армии. 1919-1920 гг.: венок памяти соотечественникам* (Санкт-Петербург: Береста, 2011).
- Исаков, Сергей, *Путь длиною в тысячу лет. Русские в Эстонии: История культуры. Часть I* (Таллинн: INGRI, 2008).

Interneti materjalid

League of Nations, Treaty Series, <http://www.refworld.org/docid/3dd8cf374.html> (külastatud 21.03.2017).

SUMMARY

Nansen Passport and Russian Refugees

This paper focuses on the Russian refugees after the First World War and how the implement of the Nansen passport influenced the situation of the refugees.

After the First World War almost one million Russians left their homeland. Problem emerged because these refugees did not have citizenship of any state. It was needed that they are recognised by international community. The League of Nations started solving the problem and created the post of High Commissioner of Russian Refugees. For the commissioner, Norwegian explorer, Fridtjof Nansen, was appointed.

The aim of this thesis was to examine the influence of Nansen passport on Russian refugees and how a newly born country made efforts to improve the situation of refugees.

Nansen passports were issued from 20TH July 1922. They were internationally recognized travel documents for refugees. Firstly they were meant for Russian refugees only, but were later expanded to other refugee categories also.

Estonia started issuing Nansen passports from 23RD November 1923. Estonia gave passports to those refugees who had lived in Estonia for at least three months. If a refugee wanted to leave Estonia, (s)he had the right to return to Estonia in three months. Children under 14 years did not have their own passport, their names were written in one of their parents' passport.

The League of Nations wanted Estonia to give Estonian citizenship to refugees, but Estonia refused. In 1934 Estonia relieved the requirements to apply for citizenship. New law stated that person applying for citizenship did not have to speak Estonian if he had lived in Estonia for at least 10 years. All persons under the age of 18 got Estonian citizenship automatically.

One of the main problems of refugees was unemployment. Unemployment rate of refugees was much higher than the rate of unemployment of citizens. In 1924 there were 18 000 refugees in Estonia, of which almost 1500 were unemployed.

Of the refugees in Estonia, one of the biggest group were the soldiers of the North-Western Army. North-Western Army was The White Army in Russian Civil War. The army did not recognise Estonian independence, and for that reason, Estonians were hostile towards the North-Western Army.

In the League of Nations, there were different structures, that dealt with refugees: the High Commissariat of Refugees, International Labour Organization, the Nansen Office. On 28TH October 1933 the Convention Relating the International Status of Refugees was signed. The convention stated the matters of work, education, welfare and taxes of refugees. Estonian government did not sign the convention. Estonia was not ready to give refugees more rights. Estonian government stated that in 1936 there will be only about 5000 refugees and implementing the convention is therefore unnecessary.

Based on the sources used for writing this thesis, it can be concluded that Nansen passport improved the situation of the refugees. Refugees who had Nansen passport, had the possibility to cross borders legally, what gave them the chance to improve their life conditions. The biggest problem of Nansen passport was that not all refugee categories could apply for the passport. Nevertheless, the new way of thinking had been emerged. There were many procedures that made the life of refugees easier.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Oliver Hoole,

sünnikuupäev: 28.09.1994

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose *Nanseni pass ja Vene pagulased*, mille juhendaja on Eero Medijainen,
 - 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartu, 15. mai 2017